

FERMER XO`JALIKLARINI MAQBULLASHTIRISH ASOSIDA YERDAN SAMARALI FOYDALANISHNI OSHIRISH MASALALARI

X.B.Meyliyeva

“TIQXMMI”MTUning Qarshi irigatsiya va agrotexnologiyalar institutining asistenti

Annotatsiya. Maqolada bozor iqtisodiyoti sharoitida qishloq xo`jaligi ekin yerlaridan foydalanish jarayonidagi yuzaga kelayotgan muammolar va ularning tahlili keltirilgan. Qishloq xo`jaligida yetakchi ishlab chiqarish sub`yektlari hisoblangan fermer xo`jaliklarida yerdan foydalanish darajasi, ulardan oqilona va samarali foydalanishni tashkil etish va yer maydonlarini maqbullashtirish me`zonlari berilgan. Shuningdek Respublikamizdagi mavjud fermer xo`jaliklari tasarrufidagi yer maydonlarini maqbullashtirish borasidagi qo`shimcha chora tadbirlarni amalga oshirish va tuproq unumdorligini yaxshilash yo`li bilan ular faoliyatini samaradorligini oshirish bo`yicha tavsifiya va xulosalar berilgan.

**Kalit so`zlar:** Yer fondi, yer resurslari, yer uchastkasi, yer turlari, qishloq xo`jaligi, fermer xo`jaligi, maqbullashtirish, yerdan foydalanish, yer tuzish, yer kadastr, ijara shartnomasi, yer kodeksi, ekin yerlari.

Абстрактный. В статье представлены проблемы, возникающие в процессе использования сельскохозяйственных угодий в условиях рыночной экономики и их анализ. Приведены критерии уровня землепользования, организации рационального и эффективного использования и оптимизации земельных площадей в хозяйствах, рассматриваемых как ведущие производственные предприятия в сельском хозяйстве. Также были даны описания и выводы по реализации дополнительных мероприятий по оптимизации земельных площадей, находящихся в собственности действующих фермерских хозяйств нашей Республики, и по повышению эффективности их деятельности за счет повышения плодородия почв.

Ключевые слова: Земельный фонд, земельные ресурсы, земельный участок, типы земель, сельское хозяйство, хозяйство, оптимизация, землепользование, формирование земель, земельный кадастр, договор аренды, земельный кодекс, пашня.

Abstract. The article presents the problems arising in the process of using agricultural arable land in the conditions of the market economy and their analysis. Criteria for the level of land use, organization of rational and efficient use and optimization of land areas in farms considered as the leading production entities in agriculture are given. Also, descriptions and conclusions were given on the implementation of additional measures to optimize the land areas owned by existing farms in our Republic and to improve the efficiency of their activities by improving soil fertility.

Key words: Land fund, land resources, land plot, land types, agriculture, farm, optimization, land use, land formation, land cadastre, lease agreement, land code, arable land.

Kirish. Respublikamizda iqtisodiyotni rivojlantirish va erkinlashtirishga qaratilgan izchil islohotlar iqtisodiy va ijtimoiy muhim resursi hisoblangan yer resurslaridan oqilona foydalanish va uning samaradorligini oshirish, mulkchilik munosabatlarini takomillashtirish, muhim iqtisodiyot tarmog'i hisoblangan qishloq xo'jaligida yerlardan oqilona va samarali foydalanishni tashkil etish va sug'oriladigan ekin yerlarining unumdorligini oshirishga qaratilgan.

Bugungi kunda Respublikamizda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishning samaradorligini yanada oshirish muhim ahamiyatga ega ekanligini inobatga olib, fermer va dehqon xo'jaliklariga ajratilgan yer maydonlarida foydalanishda mulkchilikni yanada rivojlantirish va yer egaliklari subyektlarining manfaatdorligini oshirish uchun ham zarur ishlar amalga oshirilmoqda.

So'nggi yillarda qishloq xo'jaligida yer va suv munosabatlarini tartibga solish, qishloq xo'jaligi ekin maydonlaridan samarali foydalanish, sohaga innovatsion texnologiyalarni joriy qilish, past hosilli paxta va g'alla maydonlarini qisqartirish hisobiga yuqori daromadli, eksportbob mahsulotlar yetishtirish, qishloq xo'jaligimiz oldida turgan muhim vazifalardandir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 22-oktabrdagi "O'zbekistonda fermerlik faoliyatini tashkil qilishni yanada takomillashtirish va uni rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida" PF-4478 sonli hamda 2019-yil 23-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020- 2030 yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5853 sonli Farmonlarda va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015-yil 15-dekabrda 362-sonli "Fermer xo'jaliklarini yuritish uchun berilgan yer uchastkalari maydonlarini maqbullashtirish chora tadbirlari to'g'risida"gi hamda 2019-yil 9-yanvardagi 14-sonli "Fermer xo'jaliklari va boshqa qishloq xo'jaligi korxonalarini yer maydonlarini maqbullashtirish hamda qishloq xo'jaligi ekin yerlaridan samarali foydalanishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarorida belgilanganidek so'nggi yillarda qishloq xo'jaligi sohasida bozor munosabatlarini joriy etish, sohaga innovatsion texnika va texnologiyalarni qo'llash va yerdan foydalanish tizimida xususiy mulkchilik shakllarini rivojlantirishga yo'naltirilgan islohotlar, keng ko'lamli chora tadbirlar amalga oshirilmoqda. [6]

O'zbekiston Respublikasining "Yer kodeksi", "Fermer xo'jaligi to'g'risida"gi, "Dehqon xo'jaligi to'g'risida"gi qonunlar hamda boshqa qonunchilik va qonunosti normativ-huquqiy hujjatlari Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishning yetakchi sub'yektlari hisoblangan fermerlik tarmog'ini rivojlantirish, ularning iqtisodiy va moliyaviy mustaqilligi uchun mustahkam huquqiy kafolatlar yaratib beruvchi qonun hujjatlari sanaladi.[1, 2]

Tadqiqot ob'yekti va uslublari. Bugungi kunda bozor iqtisodiyoti jadal rivojlanayotgan sharoitda Respublikamiz qishloq xo'jaligining yetakchi tarmog'i hisoblangan fermer xo'jaliklarini ko'p tarmoqlikka ixtisoslashishi ularning iqtisodiy va barqaror rivojlanishini ta'minlashning muhim yo'nalishlaridan biridir. Albatta boshlangich bosqichda fermer xo'jaliklarining ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklariga aylanishi qishloq xo'jaligi mahsulotlarni yetishtirish va uni qayta ishlash hisobiga tayyor mahsulot tannarhining pasayishiga va mahsulot sifatini, tabiiyligi kabi jihatlarni yaxshilanishini ta'minlaydi qolaversa fermer xo'jaligida mehnat qilayotgan

ishchilarning moddiy daromadini yanada yaxshilash, hamda fermer xojaligining yuksalishiga, xo'jalikda qulay boshqaruvni yuritishga zamin yaratadi.

Ma'lumotlarga qaraydigan bo'lsak, O'zbekiston Respublikasining ma'muriy chegarasidagi umumiy yer maydoni 2021-yil 1-yanvar holatiga ko'ra jami yerlar 44892,4 ming gektarni, shundan sug'oriladigan yerlar esa 4331,7ming gektarni yoki umumiy yer maydonining 9,6 foizini tashkil qiladi. Respublikada qishloq xo'jaligi korxonalari va tashkilotlarining soni fermer xo'jaliklari bilan birgalikda olganda, 2021-yil 1-yanvar holatiga ko'ra 112855 ta bo'lib, ularga biriktirib berilgan yerlarning umumiy yer maydoni 24057,1ming gektarni, shu jumladan qishloq xo'jalik yer turlari maydoni 19450,6 ming gektarni, shundan 3693,8 ming gektari sug'oriladigan yerlarni tashkil qiladi.

Fermer xo'jaliklarining 2021-yil 1-yanvar holatiga ko'ra umumiy soni 90740 tani, shu jumladan ixtisosligi : paxta-g'allachilik 27411 ta, g'allachilik 7580ta, chorvachilik 9942 ta, bog'dorchilik 23408 ta, uzumchilik 5173 ta, sabzavotchilik-polizchilik 5669 ta, tutchilik 632 ta hamda boshqa yo'nalishda 10924 tani tashkil qildi. Respublikamizda 2021-yil 1-yanvar holatiga ko'ra, ularga ajratib berilgan umumiy yer maydoni 5463,6 ming gektarni, shu jumladan, ekin yerlari 3148,1 ming gektar, shundan sug'oriladigan ekin yerlari 3238,8ming gektar, ko'p yillik daraxtzorlar 281,9 ming gektar, bo'z yerlar 32,8 ming gektar, pichanzor va yaylovlar esa 1377,5 ming gektar, hamda boshqa qishloq xo'jaligida foydalanilmaydigan yerlar 587,3 ming gektarni tashkil qildi.[6]

Respublika viloyatlarda mavjud fermer xo'jaliklarining 2021-yil 1- yanvar holatiga soni, yer maydoni va yer turlari bo'yicha taqsimlanishi 1.3.1 jadvalda, fermer xo'jaliklari sonining o'zgarishi 1.3.1 hamda yer maydonining o'zgarishi 1.3.2 rasmlarda, ixtisoslashtirilganligi bo'yicha taqsimlanishi 1.3.3 rasmda ko'rsatilgan:

Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятларда мавжуд фермер хўжалиklarининг сони, ер майdonи ва ер турларлари бўйича тақсимланishi

1.3.1-жадвал

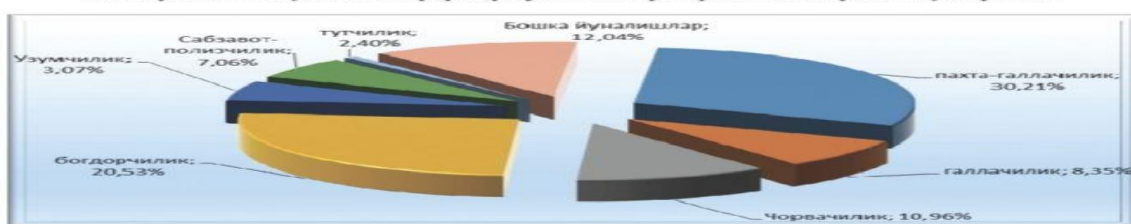
T/p	Республика, вилоятларнинг номи	Фермер хўжалиklarининг сони	Умумий ер майdonи	Экин ерлар			Кўп йиллик дарaxtzorлар					Бўс ерлар	Пичанзор ва yaylovlar	Жами килиқ хўжалиги ерлари	Бошиqa ерлар
				жами	шу жумладан:		жами	шу жумладан:							
					суг'орилadigan	палли		Боғлар	Узумзорлар	тутazorлар	Мевали кўнжор ва бошиqa дарaxtzorлар				
1	Қорақалпоғистон Республикаси	5185	812,7	302,9	302,9	0	2,9	1,5	0,1	1,3	0	5,6	344,8	656,2	156,5
2	Андижон	8229	213,4	166,2	166,2	0	19,6	15,6	1,6	2,3	0,1	1	4	190,8	22,6
3	Бухоро	4801	294,6	181,1	181,1	0	16,7	9,1	5,6	2		5,6	21,2	224,6	70
4	Жиззах	7828	589,7	390,4	216	174,4	13,2	9,6	3,1	0,5		2,2	153,6	559,4	30,3
5	Кашкадарё	12358	795,9	547,9	363	184,9	25,1	14,4	5,9	4,7	0,1	5	181,4	759,4	36,5
6	Навоий	2171	150,2	97,4	81,2	16,2	8,4	3,6	4,2	0,6		5,9	26,3	138	12,2
7	Наманган	7007	255,2	169,4	169,4	0	22,5	15,9	4,9	1,6	0,1	1,2	20,4	213,5	41,7
8	Самарқанд	12566	563,7	384,7	238,2	146,5	58	21	29,2	7,7	0,1	1	90,2	533,9	29,8
9	Сурхондарё	6172	702,7	187,1	158,4	28,7	19,3	10,4	7,6	1,2	0,1	0	432,5	638,9	63,8
10	Сирдарё	3960	170,4	145,8	145,8	0	4,8	4	0,3	0,5	0	2,4	5	158	12,4
11	Тошкент	6584	352,7	195,9	173,2	22,7	35,4	23,7	10,4	0,6	0,7	0,8	96,2	328,3	24,4
12	Фарғона	9941	337,2	238,3	238,3	0	47,7	42,3	2,3	3,1		0	1,4	287,4	49,8
13	Хоразм	3937	225,2	177	177	0	8,3	7	1	0,3		2,1	0,5	187,9	37,3
	Жами:	90739	5463,6	3184,1	2610,7	573,4	281,9	178,1	76,2	26,4	1,2	32,8	1377,5	4876,3	587,3

1.3.1-rasm. Respublikada fermer xўjaliklari sonining ўzgarishi.

1.3.2-rasm. Respublikada fermer xўjaliklari er maydonlarining ўzgarishi.

1.3.3-rasm. Respublikada fermer xўjaliklarining ixtisosligi bўyicha taqsimlanishi (% hisobida)

2021-yil 1-yanvar holatiga ko`ra, 2020-yilda respublikamizda mavjud fermer xo`jaliklarining umumiy soni 90740 ta (2019-yilda 84222ta) bo`lsa, shu jumladan ixtisosligi : paxta-g`allachilik 27411 ta (2019-yilda 25597 ta), g`allachilik 7580 ta (2019-yilda 6436 ta), chorcachilik 9942 ta (2019-yilda 10133 ta), bog`dorchilik 23408 ta (2019-yilda 21030 ta), uzumchilik 5173 ta (2019-yilda 4864 ta), sabzavotchilik-polizchilik 5669 ta (2019-yilda 4773 ta), tutchilik 632 ta (2019-yilda 743 ta) hamda boshqa yo`nalishda 10924 (2019-yilda 10646 ta) tani tashkil qildi. Respublikamizda 2021-yil 1-yanvar holatiga ko`ra, ularga ajratib berilgan umumiy yer maydoni 5463,6 ming gektarni (2019-yilda 7331 ming gektar), shu jumladan, ekin yerlari 3148,1 ming gektar(2019-yilda 3271,9 ming gektar), shundan sug`oriladigan ekin yerlari 3238,8ming gektar ( 2019- yilda 3693,8 ming gektar), ko`p yillik daraxtzorlar 281,9 ming gektar (2019-yilda 273,5 ming gektar), bo`z yerlar 32,8 ming gektar(2019-yilda 31 ming gektar), pichanzor va yaylovlar esa 1377,5 ming gektar(2019-yilda 3131,2 ming gektar), hamda boshqa qishloq xo`jaligida foydalanilmaydigan yerlar 587,3 ming gektar (2019-yilda 623,4 ming gektar)ni tashkil qildi.[6, 7]

Tadqiqot natijasi va ularning muhokamasi. O`tkazilgan tahlillar natijasida ma`lum bo`ldiki, so`nggi yillarda qishloq xo`jaligida yangi xo`jalik yurituvchi boshqaruv shakllarining paydo bo`lganligi, shu jumladan, Agroklasterlar, Agrofirma va Koperatsiyalar, qishloq xo`jaligi ishlab chiqarishi bilan faoliyati uzviy bog`liq bo`lgan uyushma va ma`suliyati cheklangan jamiyatlarini tashkil etish orqali, qishloq xo`jaligi rivojlanishida sog`lom raqobat muhitini paydo bo`lishiga zamin yaratildi hamda qishloq xo`jaligi mahsulotlarining oshishi va eksport salohiyatini kengaytirish

orqali ko`plab ish o`rinlari yaratildi.

Yerning qishloq xo`jaligi ishlab chiqarish tarmog`ida muhim vositasi sifatidagi funktsiyasi yer fondidan oqilona foydalanishni, tuproq unumdorligini saqlash va oshirish, uning tarkibi va xususiyatlarini doimiy o`rganib borishni talab qiladi. Bu eng avvalo, yerdan oqilona foydalanishga yo`naltirilgan, ilmiy asoslangan tadbirlar majmuini ishlab chiqishga izchillik bilan yondoshish va amalda to`plangan tajribalarga tayangan holda tashkil etishni zaruriyatini tug`diradi. Buning uchun yerlardan foydalanish darajasi va tuproq sifatini har tomonlama o`rganish, iqtisodiy va ekologik jihatdan baholash muhim ahamiyatga egadir.[4] Bugungi kunda jamiyatda va iqtisodiyot tarmoqlarida yerga bo`lgan talabning keskin ortayotganligini hisobga olgan holda yer resurslari boshqaruvini integratsiyalash va shu orqali yer tuzish, yer kadastri ishlarini to`gri tashkil etish va uni yuritish tizimini takomillashtirish hamda yer munosabatlarini tartibga solish shular jumlasiga kiradi.

Fermer xo`jaliklarining faoliyatini samarali tashkil etishda ularning ixtisoslik va ishlab chiqarish yo`nalishlariga ixtisoslashtirish hamda mahsulot yetishtirishning eng maqbul o`lchamini aniq belgilash muhim omil hisoblanadi. Chunki, tanlab olingan ixtisoslikka qarab fermer xo`jaligining asosiy vositalari (yer maydonining hajmi, chorva mollari soni, texnika, jihozlar va hokozolar)ni shakllantiriladi. Fermer xo`jaligida mehnat qiladigan ishchilarni ishga jalb qilish ham shunga qarab belgilanadi. So`nggi yillarda fermerlar faoliyatini o`rganish, ularning iqtisodiy samaradorlik ko`rsatkichlari tahlili natijalari bo`yicha faoliyat ko`rsatayotgan fermer xo`jaliklari maydonlari optimal qilib ajratilmaganligi ko`rinib turibdi. Natijada fermer xo`jaliklarida yetishtirilayotgan mahsulotlarining tannarhi yuqori, sifati esa past bo`lmoqda. Bu esa o`z navbatida Bozor iqtisodiyoti sharoitida fermer xo`jaliklarining raqobatbardoshligining pasayishiga sabab bo`lmoqda.

Fermer xo`jaliklarini tashkil etish, va mavjudlarini qayta tashkil etish jarayonida ajratilayotgan yerlar maydonlari maqbul( optimal) o`lchamga ega bo`lishi muhim ahamiyatga egadir.

Fermer xo`jaligining optimal yer maydoni deganda – ishlab chiqarish xarajatlari yo`l qo`yarlilik darajada bo`lgan, xo`jalikning ishlab chiqarish sohalari muvaffaqiyatli faoliyat ko`rsatishlari va rivojlanishlari uchun zarur yer turlari bilan ta`minlanganlik tushuniladi. [3]

Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 9-yanvardagi 14-sonli “Fermer xo`jaliklari va boshqa qishloq xo`jaligi korxonalarini yer maydonlarini maqbullashtirish hamda qishloq xo`jaligi ekin yerlaridan samarali foydalanishga doir qo`shimcha chora-tadbirlar to`grisida”gi qaroriga binoan fermer xo`jaliklari va boshqa qishloq xo`jaligi korxonalariga faoliyat yuritish uchun berilgan yer uchastkalari maydonlarini maqbullashtirishga quyidagi talablar qo`yiladi.

Qishloq xo`jaligi korxonalarini yer uchastkalarining hajmlari ularning faoliyat yo`nalishlaridan kelib chiqqan holda quyidagicha belgilanadi:

paxtachilik va g`allachilik yo`nalishidagi qishloq xo`jaligi korxonalarini yer uchastkalari maydonlarining eng kam o`lchami — 100 gektar;

g`allachilik va sabzavotchilik yo`nalishidagi qishloq xo`jaligi korxonalarini yer uchastkalari maydonlarining eng kam o`lchami — 20 gektar;

bog`dorchilik va uzumchilik yo`nalishidagi qishloq xo`jaligi korxonalarini yer

uchastkalari maydonlarining eng kam o'lchami — 10 gektar;

sabzavotchilik va polizchilik yo'nalishidagi qishloq xo'jaligi korxonalari yer uchastkalari maydonlarining eng kam o'lchami — 5 gektar.

Chorvachilik yo'nalishidagi qishloq xo'jaligi korxonalari yer uchastkalarining hajmlari qonunchilikda belgilangan tartibda mavjud shartli mol bosh sonidan kelib chiqqan holda belgilanadi. [8]

Xulosa, taklif va tavsiyalar. Mamlakatimizda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi iqtisodiyotimizning yetakchi tarmoqlaridan biridir. Qishloq xo'jaligi rivojlanishi esa bevosita fermer xo'jaliklari faoliyatining rivojlanishi va ularning samaradorligiga bog'liq bo'lib, fermer xo'jaliklarida yerdan oqilona foydalanishni tashkil qilish, yer uchastkalarining optimal o'lchamlarini aniqlash va shu asosda ishlab chiqarishni tashkil qilish yer resurslaridan samarali va oqilona foydalanish, tuproq unumdorligini yaxshilash va oshirishga yo'naltirilgan kompleks ishlarni amalga oshirish hamda fermer xo'jaliklari iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining Yer kodeksi. 1998.(2011-yil1-martgacha bo'lgan o'zgartirish va qo'shimcha bilan) – T.: “Adolat” , 2011.- 152 bet.
2. O'zbekiston Respublikasining “Fermer xo'jaligi to'g'risida”gi qonuni 1998. (2011-yil 1-martgacha bo'lgan o'zgartirish va qo'shimcha bilan) – T.: “Adolat” , 2011.
3. Avezbayev S.A., Volkov S.N. YER Tuzishni loyihalash / Darslik. T.: Yangi asr avlodi, 2006. - 445 bet.
4. Bobojonov A.R. , Rahmonov Q.R. , Gofirov A.J. Yer kadastri / Darslik. – T.: TIMI. 2008. – 212 bet.